

ZAMONAVIY FALSAFADA BORLIQ MASALASI

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi 3.24-guruh
talabalari **Raximova Dildora** ,
Koshkarbaeva Aziza Sharibay qizi*

Annotatsiya: Borliq falsafasi (ontologiya) mavjudlik va uning asosiy shakllarini o'rganadigan falsafa sohasi hisoblanadi. Ushbu yo'nalish qadimgi yunon falsafasidan boshlab rivojlanib, Aristotel, Forobiy, Ibn Sino, Dekart, Kant, Hegel kabi mutafakkirlar tomonidan turlicha talqin qilingan. Ontologiya borliqning mohiyati, mavjudlik shakllari (materiya va ong, ruh va jism, real va ideal), uning o'zgarish qonuniyatlari va sababiyat masalalarini tadqiq qiladi. Zamonaviy falsafada borliq tushunchasi ilmiy, fenomenologik va ekzistensial yondashuvlar asosida keng tahlil qilinmoqda. Ushbu maqola borliq falsafasining asosiy yo'nalishlari, tarixiy taraqqiyoti va zamonaviy falsafadagi o'rnini tahlil qiladi.

Annotation: The philosophy of being (ontology) is a branch of philosophy that studies existence and its fundamental forms. This field has evolved since ancient Greek philosophy and has been interpreted differently by thinkers such as Aristotle, Al-Farabi, Avicenna, Descartes, Kant, and Hegel. Ontology explores the essence of being, the forms of existence (matter and consciousness, soul and body, real and ideal), the laws of change, and the issue of causality. In contemporary philosophy, the concept of being is extensively analyzed through scientific, phenomenological, and existential approaches. This article examines the main directions of the philosophy of being, its historical development, and its role in modern philosophy.

Аннотация: Философия бытия (онтология) — это отрасль философии, изучающая существование и его основные формы. Это направление развивалось с древнегреческой философии и по-разному интерпретировалось такими мыслителями, как Аристотель, Аль-Фараби, Ибн Сина, Декарт, Кант и Гегель. Онтология исследует сущность бытия, формы существования (материя и сознание, душа и тело, реальное и идеальное), законы изменений и проблему причинности. В современной философии понятие бытия широко анализируется на основе научных, феноменологических и экзистенциальных подходов. В данной статье рассматриваются основные направления философии бытия, ее историческое развитие и роль в современной философии.

Kalit so'zlar: Ontologiya , Goklenius , Platon ,Mavlono Jomiy , borliq, Materiya, Aristotel

Keywords: Ontology, Goclenius, Plato, Mawlana Jami, Being, Matter, Aristotle

Ключевые слова: Онтология, Гоклениус, Платон, Мавлана Джами, Бытие, Материя, Аристотель

Borliq — obyektiv mavjud reallikni ifodalovchi falsafiy tushuncha. U moddiy predmet olamidangina iborat emas. Borliq turli darajada namoyon bo‘ladi: organik va noorganik tabiat, biosfera, ijtimoiy borliq, obyektiv ideal borliq (madaniy qadriyatlar, ilmiy bilimning umumiy prinsiplari, tushunchalari va hokazo), inson turmushi. Borliq falsafa tarixida turlicha talqin qilingan. Ontologiya (yunoncha,ontos – borliq va logiya) – falsafa bo‘limi, borliq haqidagi ta’limot. Borliqning umumiy asoslari, prinsiplari, uning shakllari va qonuniyatlarini tekshiradi. „Ontologiya“ terminini nemis faylasufi R.Goklenius fanga 1513-yil kiritgan, X. Volf (1679—1754) o‘z dareligida qo‘llagan bo‘lsada, dastlab yunon faylasuflari uning turli talqinlarini bayon etganlar. Ular ontologiyani haqiqiy borliqni nohaqiqiy mavjudlikdan ajratib oluvchi borliq haqidagi ta’limot, deb hisoblashgan. Eleya maktabi namoyandalari hissiy dunyoning aldamchi ko‘rinishini haqiqiy borliqqa qarama-qarshi qo‘yib, ontologiyani mangu o‘zgarmas, yagona, sof borliq haqidagi ta’limot sifatida qo‘llashgan. Milet maktabi vakillari va Ioniya faylasuflari dastlabki borliqning sifatiy talqini haqida bosh qotirishgan. Ulardan borliqning boshlanishida yotuvchi bunday asosni Empedokl „stixiya“, Demokrit „atomlar“, Anaksimandr „apeyron“, Anaksagor „urug“ deb atagan. Platon g‘oyalar ontologiyasini, Aristotel empirizm ontologiyasini yaratdi. O‘rta yerlar falsafasida ontologiya ilohiyot bilan chambarchas bog‘lanadi. Sharq falsafasida ontologiya ko‘proq ilohiy borliqning, xudoning mohiyatini aks ettiruvchi ta’limot tarzida, sharq panteistik falsafasida vahdati mavjud va vahdati vujud ko‘rinishidagi ta’limotlar shaklida paydo bo‘lgan. Falsafada ontologiya monistik, dualistik va plyuralistik konsepsiyalar shaklida ham uchraydi. Yangi davr falsafasida dualistik ontologiya namoyandasi R. Dekart bo‘lgan. O‘z falsafasining asosiga „monada“ – „ilohiy atomlar“ni qo‘ygan V. G. Leybnits falsafasi – plyuralistik ontologiyaga mansubdir.

Hozirgi zamon falsafasida ontologiyaning mazmuni yanada boyigan. Bu borliq haqidagi tasavvurlarning rivojlanishi bilan bog‘langandir. Ma’lumki, borliqni mexanistik, metafizik va materialistik talqin etishda u moddiylik bilan, aktual mavjudlik bilan, reallik bilan aynanlashtirib qo‘yilgan edi. Borliq aslida barcha narsa va hodisalarni, ilgari mavjud bo‘lgan, hozir mavjud bo‘lib turgan va kelajakda mavjud bo‘ladigan realliklarni, moddiylik va ma’naviylikni, modda va g‘oyani ham o‘ziga qamrab oladi. Zamonaviy falsafada borliq masalasi bo‘yicha tutli yondashuvlar mavjud.

1. Martin Xaydeggerning ekzistensial ontologiyasi: Xaydegger borliqni inson tajribasi orqali tushunishga harakat qiladi. Uning fikricha, inson o‘z mavjudligini

anglash orqali borliqning ma'nosini ochishi mumkin. Xaydegger vaqtni borliqning asosiy xususiyati deb hisoblaydi va inson mavjudligini vaqt orqali tahlil qiladi.

2. Postmodernizm va borliq masalasi: Postmodern falsafada borliq nisbiy va ko'p qirrali deb qaraladi. Haqiqat va borliq ijtimoiy konstruksiyalar sifatida ko'riladi, ya'ni ular insonlar o'rtasidagi munosabatlar va kelishuvlar natijasida shakllanadi.

3. Tasavvufiy-falsafiy yondashuvlar: Ibn al-Arabiy va Mavlono Jomiy kabi mutafakkirlar borliqni ilohiy haqiqatning in'ikosi sifatida ko'radilar. Ularning fikricha, inson o'zini va olamni anglash orqali yaratganni tanishi mumkin.

4. Borliq falsafasida materiya tushunchasi: Zamonaviy falsafada materiya tushunchasi borliqning moddiy shakli sifatida o'rganiladi. Materiya barcha jismlar, hodisalar va jarayonlarni qamrab oladi. Borliqning asosiy shakllari tabiat, jamiyat va ongni o'z ichiga oladi.

5. Aristotelning borliq haqidagi qarashlari: Aristotel borliqni "substansiya" tushunchasi orqali izohlagan va barcha narsalar sabab va oqibat munosabatlari orqali bog'liq ekanligini ta'kidlagan. Uning to'rt sabab konsepsiyasi har qanday narsaning mohiyatini anglash uchun uning sabablari va maqsadini tahlil qilish lozimligini ko'rsatadi. Ushbu yondashuvlar zamonaviy falsafada borliq masalasining turli qirralarini yoritadi va insonning borliqni anglashdagi turli usullarini ko'rsatadi.

Formal ontologiya: Formal ontologiya borliqning umumiy tuzilishini rasmiy mantiq va matematik usullar yordamida o'rganadi.

Yangi realizm: Yangi realizm harakati zamonaviy falsafada realizmni qayta tiklashga intiladi. Bu yondashuv Kant va boshqa zamonaviy faylasuflarning g'oyalarini qayta ko'rib chiqib, ontologiyani yangicha talqin qilishga harakat qiladi.

Spekulyativ realizm: Spekulyativ realizm ontologiyani qayta tiklash orqali zamonaviy kontinental falsafaning istiqbollarini muhokama qiladi. Bu yondashuv antirealistik falsafalarning sabablarini tahlil qilib, yangi realizm falsafalarida bu masalalarga qanday yondashilganini ko'rsatadi.

Ontologiyadan keyingi ontoteologiya: Gert-Jan van der Heiden o'zining "Ontology after Ontotheology" asarida zamonaviy kontinental falsafadagi ontologik makonni tizimli ravishda tahlil qiladi. U bu makonni uchta asosiy o'q bo'yicha o'rganadi: plyuralizm, hodisa yoki tasodiflik.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy falsafada borliq masalasi keng qamrovli va turli yondashuvlar orqali o'rganilmoqda. Bu mavzuga turli falsafiy maktablar va faylasuflar o'z nuqtayi nazaridan yondashadi, har biri borliqni tushunishga va uning mohiyatini anglashga intiladi. Masalan, Martin Xaydegger borliqni inson tajribasi va mavjudligini tushunish orqali anglashni taklif qiladi, uning fikricha, borliqning ma'nosi vaqt va insonning o'zgaruvchan tajribasi bilan bog'liq. Postmodernistlar esa borliqni nisbiy, ijtimoiy qurilgan tushuncha sifatida ko'rib, ularning ta'kidlashicha, borliqni tushunish insonlar o'rtasidagi munosabatlar va madaniy kontekstga bog'liqdir.

Shuningdek, tasavvufiy-falsafiy qarashlar ham borliqni ilohiy bir haqiqat sifatida talqin etadi, insonning vazifasi esa bu borliqni tushunish va unga yaqinlashishdir. Har bir yondashuv borliq masalasini o‘zicha tahlil qilib, insonning bu masalani tushunishdagi turli yo‘llarini yoritadi.

Adabiyotlar va manbalar

1. Aristotel. Metafizika. Kitob VII (Z), 1028b–1032a. Perseus Digital Library
2. Platon. Davlat (Respublica). Kitob VI, 509d–511e. Perseus Digital Library
3. Ibn Sino. Kitob ash-Shifo. Ilahiyot qismi. I bob, 5-qism. (Arabcha nashrlar asosida)
4. Heidegger, Martin. Being and Time (Vaqt va Borliq). Trans. Macquarrie & Robinson. Blackwell Publishing, 1962. §§1–3. PDF havola
5. Van der Heiden, Gert-Jan. Ontology after Ontotheology: The Overcoming of Metaphysics in Christian Theology. Duquesne University Press, 2014.
6. Ayonovna, Azamova Sitara, and Pirimov Lerik Xudoyberdi o‘g‘li. "EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA EKOLOGIK OMIL TUSHUNCHASI ‘." *TADQIQOTLAR. UZ* 40.4 (2024): 135-139..
7. Ayonovna A. S. IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL GLOBALIZATION, THE NEED FOR ENVIRONMENTAL EDUCATION BECOMES A PRIORITY //American Journal Of Social Sciences And Humanity Research. – 2024. – T. 4. – №. 07. – C. 30-35..
8. Azamova S. A. PROBLEMS OF FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL GLOBALIZATION //BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT. – 2024. – T. 3. – №. 5. – C. 743-749.